

A hegyvidéki akció tevékenysége a munkácsi-szentmiklósi uradalom területén 1897 és 1901 között

Резюме. Акція в гірській місцевості, яка розпочалася 4 лютого 1897 року, мала на меті покращити умови життя русинського населення Північно-Східних Карпат. Під керівництвом міністерського уповноваженого Еде Егана намагалися домогтися стійких змін серед населення, шляхом створення кредитних установ, роздачою в оренду земель, роздачою високоякісного насіння та племінних тварин. Діяльність акції спочатку розпочалася в Свалявському районі маєтку Мункач-Сентміклош, який тоді належав родині Шенборнів. У нашому дослідженні ми досліджуємо, що які заходи відбулися в 1897 – 1901 роках у рамках серії акцій, і, що маєток як, і в якій мірі брав у них участь.
Ключові слова: Шенборн, маєток Мункач-Сентміклош, Еган Еде, акція в гірській місцевості, русини

Резümé. Az 1897. február 4-én elkezdődött hegyvidéki akció célja az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság életkörülményeinek jobbá tétele volt. Egán Ede miniszteriumi megbízott vezetése alatt hitelintézetek létrehozásával, földbérletek, jó minőségű vetőmag és tenyészállatok szétosztásával próbáltak maradandó változást elérni a lakosság körében. Az akció tevékenysége először a munkácsi-szentmiklósi uradalom szolyvai járásában kezdődött el, ami ekkoriban a Schönborn család birtokában állt. A tanulmányunkban megvizsgáljuk, hogy 1897 és 1901 között milyen intézkedések mentek végbe az akciósorozat keretén belül és ebből hogyan, és milyen mértékben vette ki a részét az uradalom.
Kulcsszavak: Schönborn, munkácsi-szentmiklósi uradalom, Egán Ede, hegyvidéki akció, rutének

Abstract. The Highlands Program, which started on the 4th of February 1897 was aimed at improving the living conditions of the Ruthenian minority living in the Northeastern Carpathians in order to provide them better living standards. Ede Egán, who was a trustee of the ministry, lead the movement by building financial institutions, land grantings, and the contribution of good quality seeds and breeding animals for accomplishing long-term changes in the population. The actions of the movement first started at the szolyvai walk of the Mukachevo-Chynadiyovo estate, which at that time was under the possession of the Schönborn family. In our study we examine what measures were taken between 1897 and 1901 within the framework of the program series and how and to what extent the estate was taken up.
Keywords: Schönborn, Mukachevo-Chynadiyovo estate, Ede Egán, the Highlands Program, Ruthenians

1. A rutének helyzete a XIX. század végén

A Magyar Királyságban az 1867-es kiegyezést követően gyors gazdasági fejlődés kezdődött. Ennek mértéke azonban nem volt egyforma az ország minden területén. Az elmaradottság főleg az Északkeleti-Felföldhöz tartozó Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros és Zemplén megyéket és az ott élő ruszinokat vagy más néven a ruténeket érintette.¹

A ruszinok a XIII–XVII. század során települtek be a Magyar Királyság legkeletibb részébe kenézek, illetve soltészek vezetésével, hogy a történelem viharai során elpusztult földesúri birtokokat művelés alá vegyék.² Történelmükben jelentős mérföldkő a Rákóczi-szabadságharc, melyben az első perctől az utolsóig kitartottak

* Aspirant, Doktorcska škola istorii, Budapestskij univerzitet imeni Loranda Etvessa.
* PhD-hallgató, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem. * PhD student, Doctoral School of History, Eötvös Loránd University. E-mail: kiralevelyn@gmail.com

¹ BRAUN LÁSZLÓ (2011): *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*. Ungvár. 7.

² BONKÁLÓ SÁNDOR (1996): *A rutének (ruszinok)*. Basel–Budapest. 9–10.

a fejedelem mellett, aki ezért a „gensfidelissima”, azaz a leghűségesebb nemzet címet adományozta nekik. Azonban a szabadságharc bukását követően a Habsburgok büntetése őket is elérte, súlyos adókat és birtokelkobzást vetettek ki rájuk.

A XVII. századtól a XIX. századig jelentősen megnőtt a ruszinok létszáma, de ezzel párhuzamosan a földjeiket továbbra sem kapták vissza. Így abból a földből, amelyből az 1600-as években 10–12 család élt meg, az 1800-as évekre már 50–100 familiának kellett eltartania magát.³

A XVIII. század végén indult a zsidó bevándorlás, melynek oka a Kárpátok hágóin túli hajdamák mozgalomhoz kapcsolódó pogromsorozat volt.⁴ Az újonnan betelepülő zsidók egy része, akiket a XIX. század végi szakirodalom kazároknak is nevez, bérletbe vették a Schönborn-uradalom italméréseit és malmait. Egyesek uzsorakölcsönöket is juttattak az egyre elszegényedő rutén parasztságnak. Ezzel visszafordíthatatlan lendületet vett az északkelet-magyarországi ruszinok gazdasági hanyatlása.⁵

A rutének helyzete a XIX. század végére egyre kilátástalanabbá vált. Gyakoriak voltak az éhínségek. Mivel a kormányzat nem tudott hathatós segítséget nyújtani a problémákra, egyre szembetűnőbb lett, hogy a hegyvidék kis területű, rossz minőségű termőföldjei képtelenek eltartani a lakosságot. A legsúlyosabb állapotok Bereg vármegyében, a Szolyvai járásban alakultak ki.⁶

A hegyvidéki lakosság emiatt megélhetést keresve, tömegesen vándorolt ki az országból, illetve skizmatikus mozgalom indult közöttük. A mozgalom során elszakadtak a görögkatolikus egyháztól és visszatértek a pravoszláv valláshoz, amely kevesebb anyagi terhet rótt ki rájuk.⁷ A rutének nehéz helyzetével kapcsolatban már a korabeli forrásokban is felmerült, hogy mekkora szerepe volt a munkácsi–szentmiklósi uradalomnak. Több forrásban is említést tesznek arról, hogy a latifundium az 1853-as úrbéri pátens és az 1879-es erdőtvény során az uradalom dolgozói a jobb földeket az uradalom számára juttatták.⁸ A korabeli sajtóban azonban olyan írások is megjelentek, amelyek szerint sokkal inkább a rutének alacsony műveltségi szintjével és hozzáállásával van gond, mivel a szintén ruténnel azonos körülmények között élő német telepések gond nélkül képesek megélni a hegyvidéken.⁹

³ BOTLIK JÓZSEF (2000): *EgestasSubcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest. 71.

⁴ MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (2002): *Encyclopedia of RusynHistory and Culture*. Toronto. 169.

⁵ BARTHA MIKLÓS (1901): *Kazár földön*. Budapest. 83–90.

⁶ GÖNCZI ANDREA (2007): *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász. 14.

⁷ MAYER MÁRIA: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. *Történelmi Szemle*, 1971. 1–2. sz. 106.

⁸ BOTLIK 2000.70–71.

⁹ *Bereg* (45. sz.) 1898. november 6. 1–2.

Schönborn Ervin gróf személyével kapcsolatban többször is szóvá tették, hogy az uradalom vezető tisztségeiben idegeneket alkalmaz, akik nem beszélik a magyar nyelvet. Ez nem teljesen igaz, mivel a gróf már 1881-ben elrendelte, hogy az uradalom minden alkalmazottjának beszélnie kell magyarul.¹⁰

1896-ban a rutének lakta területeken is folytak a millennium alkalmából szervezett ünnepek, amelynek során az ország vezetői személyesen is láthatták a nemzetiségi lakosság nehéz életkörülményeit. A kormányzat számára is egyre sürgetőbb volt, hogy megoldást találjon a problémára. De a hegyvidéki akció elindulására ugyancsak jelentős hatást gyakorolt a Katolikus Néppárt szervezkedése a térségben.¹¹

2. A Katolikus Néppárt szervezkedése. A Bánffy–Firczak-kompromisszum és hatása a hegyvidéki akció létrejöttében

Az 1896-os esztendőben a millenniumi ünnepek mellett országgyűlési választásokat tartottak. A különféle szervezkedések, puhatolozások már 1895-ben megkezdődtek azzal kapcsolatban, melyik választókörzetben, kinek van nagyobb esélye nyerni.

1894. november 14-én Magyarországon megalakult a Katolikus Néppárt, amely törekvései között követelte, hogy az állam teljesítse az 1868-as nemzetiségi törvényben foglaltakat, és a nem magyar népeknek adja meg az őket megillető jogokat. A jelentős földhiány miatt egyre jobban szenvedő parasztok egy új pártfogót láttak a Néppártban.¹²

A máramarosi, az ugoicsai és a Bereg megyei főispán 1895-ben tett jelentéseikben beszámoltak Bánffy Dezső miniszterelnöknek a kormánypárt népszerűségének folyamatos csökkenéséről, s egyre inkább hangsúlyozták Firczak Gyula munkácsi görögkatolikus püspök¹³ befolyásának növekedését a régióban.

¹⁰ Bereg (22. sz.) 1881. május. 4.

¹¹ BRAUN LÁSZLÓ: Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján. *Acta Hungarica*. Ungvár, 2007. 305.

¹² MAYER MÁRIA (1977): *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest. 99–101.

¹³ Firczak Gyula (1836–1912): a bécsi teológia elvégzése után 1861-ben szentelték pappá. Ezután az ungvári püspöki líceumhoz került tanárként. 1876-ban az ungvári papnevelő intézet kormányzó-jává nevezték ki. 1891-től a munkácsi görögkatolikus egyházmegye püspöke. Ő hívta fel elsőként a kormány figyelmét a ruszin parasztság tarthatatlan szociális helyzetére és az ebből fakadó tömeges kivándorlására. 1897-ben megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét, majd ugyanebben az évben XIII. Leó pápától római gróf és pápai trónálló címet kapott. 1903-ban valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott. MAROSI ISTVÁN: *Firczak Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai*. http://byzantinohungarica.hu/node/391#_ftn15. (Letöltve: 2017. április 15.)

1896 januárjában a beregi főispán javaslatot tett a miniszterelnöknek arról, hogyha dr. Hegedüs Béla¹⁴ lenne a képviselő a felvidéki járásban, akkor Firczák Gyula valószínűleg őt támogatná Buzáth Ferenc ellenében. A Firczákkal kötendő esetleges megegyezésről korábban a máramarosi főispán is tett javaslatot Bánffy-nak. Így történt, hogy a fővárosban, 1896 márciusában sor került a Bánffy–Firczák-találkozóra.¹⁵

A találkozón megkötött ún. Bánffy–Firczák-kompromisszumban foglaltakról egyedül a püspök kézírásos feljegyzése szolgál információkkal. A Budapesten megkötött kompromisszum legjelentősebb pontja a 4. volt,¹⁶ amely az alapja lett a kárpátmelléki nép felszegélyezésére indított rutén, később nemzetiségpolitikai megfontolásból hegyvidékinek nevezett akció megindításának.¹⁷

3. Az akció megindítása

A hegyvidéki akció hivatalosan 1897. február 4-én kezdődött el egy Budapesten tartott értekezleten, ahová Firczák Gyula meghívta Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros megyék országgyűlési képviselőit. A résztvevők megállapodtak, hogy a négy vármegyébe küldöttségeket menesztenek, akik felméri az ottani helyzetet, majd memorandum formájában fogalmazzák meg észrevételeiket.¹⁸

Az akció megkezdésében nagy szerep jutott Darányi Ignác akkori földművelésügyi miniszternek¹⁹ is. Három hónappal a memorandumok benyújtása után, 1897. június 23-án Darányi bejelentette, hogy Schönborn–Bucheim Ervin haszonbérbe kívánt adni 13 549,5 kataszteri holdnyi földet a Szolyvai járásban, ahol épp a legrosszabb volt a rutének helyzete. A földművelésügyi miniszter tárgyalásokat folytatott a gróffal, aminek eredményeképpen a munkácsi–szentmiklósi uradalom hegyi gazdaságaiból, mintegy 18 000 kataszteri holdat 25 évre az állam bérbe vett. Az egyezés szerint a közterheket az uradalom a saját anyagi erejéből köteles vi-

¹⁴ Hegedüs Béla: Jászberényben született 1850-ben. 1873–1886 között Lónyay Menyhért szolgálatában állt, mint jogtanácsos és jószágigazgató. 1886-tól ügyvédként dolgozott, többek között ő létesítette a budapest–szentlőrinci téglagyárat és vasutat is. 1891-től a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség jog- és jószágkormányzója lett. Hegedüs Bélára azért esett a főispán választása, mivel rokoni kapcsolatban állt Firczákkal, aki ugyanis a sógora volt. Így tehát joggal remélhető volt, hogy Firczák majd a rokonát támogatja Buzáth Ferenc ellenében. Vö. MAYER 1977. 100.

¹⁵ Firczák Gyula Rómából érkezett vissza, ezért tartózkodott épp Budapesten.

¹⁶ „4. pont: Máramaros-Bereg-Ung és Zemplén vármegyék felvidékén lakó ruthén népnek a megélhetés feltételeit meg kellene adni, miáltal az amerikai tömeges kivándorlás is megszűnnék.” (MAYER 1977. 99–100.)

¹⁷ BRAUN 2011. 7.

¹⁸ BOTLIK JÓZSEF (1997): *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest. 121.

¹⁹ Darányi Ignác (szül. Budapest, 1849 – megh. Budapest, 1927): jogász, 1881–1905 között szabadelvű parlamenti képviselő. 1893-tól a Szabadelvű Párt, 1895-től az országgyűlés alelnöke. 1895–1903, majd 1906–1910 között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. Nevéhez fűződik a filoxéra által elpusztított szőlők felújítása, valamint a termelő-, fogyasztó- és hitelszövetkezetek felkarolása. Gazdasági tanfolyamokat szervezett a népnek, ő irányította a rutén és a székelyföldi gazdasági akciót. KENYERES ÁGNES (1967): *Magyar életrajzi lexikon* I. (A–K). Budapest. 348.

selni. Az épületek karbantartását az államkincstár vállalta, de az ehhez szükséges összes építési anyagot az uradalomnak díjtalanul kellett biztosítania.²⁰

Darányi Schönborn gróffal megállapodott arról is, hogy a bérlet egyik majorjában a járás összes községeinek tenyészállat-teletető állomást, illetve elszórtan néhány paraszti mintagazdaságot létesítenek. A bérleti díjakat az első 12 esztendő után emelheti csak a domínium 20%-kal, de ha ehhez az államkincstár nem járul hozzá, a szerződés felbontható. A bérösszeget a bérlőknek negyedévenként, előre kellett fizetni. A földművelésügyi miniszter végül felhatalmazást kért a minisztertanácstól, hogy az 1897-ben felmerülő haszonbérleti kiadásokat, illetve kezelési költségeket a földművelésügyi minisztérium költségvetéséből fedezhesse, s erről a következő évi költségvetésben is gondoskodhassanak.²¹

1897. október 3-án, majd november 4-én magához hívatta Egán Edét,²² aki a minisztérium korábbi munkatársa volt. Egán Edére azért esett a választás, mert korábban már kutatta az alpesi jellegű gazdálkodás magyarországi lehetőségeit, aminek meghonosítására a Kárpátok északkeleti vidékét (főleg Bereget, Máramarost és Ugocsát) alkalmas terepnek tartotta.²³

1. táblázat *A Schönborn-uradalomtól bérbe vett területek 1897-ben*

Művelési ágak szerint	Területe	
	<i>Hold</i>	<i>Négyszögöl</i>
Szántó	3 124	171
Kert		1 501
Rét	1 482	1 456
Legelő és havasi legelő	7 369	1 397
Erdei legelő	614	573
Összesen	12 622	192

Forrás: KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 1–2.

Egán Ede a megbeszélések követően 1897. november 5-én Bereg vármegyébe utazott az ottani helyzet behatóbb vizsgálatára. 1898. január 25-én Egán benyújtotta bizalmas jelentését a minisztériumnak, melyben összefoglalta javaslatait az akcióval kapcsolatban. Ebben Egán kifejtette, hogy Magyarország hegyvidéki

²⁰ BOTLIK 2000. 78.

²¹ KEMÉNY G. GÁBOR (1956): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötet. 1892–1900. Budapest. 533–534.

²² Egán Ede, borostyánkői (1851, Csáktornya –1901, Ungvár): édesapja ír származású. Gazdasági szakember, iskoláit Szombathelyen, Halléban és Bécsben végezte. 1883–1890 között az országos tejjgazdaság felügyelője, 1890-től három évig felesége poroszországi birtokait igazgatta. 1897-ben miniszteri biztosi címmel kinevezték a hegyvidéki akció élére. 1901. szeptember 20-án máig tisztázatlan körülmények között meghalt. MAGOCSI–POP 2002. 110.

²³ GÖNCZI 2007. 37.

megyében megvannak a lehetőségek a svájcihoz hasonló havasi állattenyésztés és rétgazdálkodás megvalósításának. Ehhez azonban szükség van a kincstár összesen 104 658 katasztrális holdnyi havasi legelőjének bérbe adásához, hitelszövetkezetek létesítéséhez. A segélyező akció időtartamára vonatkozóan Egán évtizedeket szánt az akció kifejtésére, és nem várt gyors, látványos eredményeket. Ahogy később híressé vált mondásában is megfogalmazta: „A ruthén kérdés ma elsősorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés.”²⁴

1897 végén Darányi hivatalosan is kinevezte Egánt az akció élére, aki miniszteri megbízottként irányított a továbbiakban.²⁵ Az 1898. január 25-én benyújtott bizalmas jelentését és javaslatait csak két és fél hónap múlva, május 21-22-én vitatták meg a Földművelésügyi Minisztériumban, és ekkor döntöttek az akció további menetéről.²⁶

1898. március 28-án Szolyván²⁷ megalakult a hegyvidéki miniszteri kirendeltség, amellyel hivatalosan útjára indult a magyar állam által anyagilag támogatott hegyvidéki akció. Ugyanezen a napon tartották meg az első bizottsági üléseit Munkácson, április 21-én pedig Szolyván. Egán javaslatára a munkácsi országgyűlési képviselő mellett néhány görögkatolikus lelkészt és a munkácsi uradalom több gazdatisztjét és főerdészét is bevonták a szervezőbizottság munkájába.²⁸

Az alakuló ülést követő hónapokban létrejött a hegyvidéki akciót irányító kirendeltség szervezete, melynek első kinevezett vezetője Egán Ede volt. A kirendeltség közvetlenül a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt állt, vezetője a hegyvidéki miniszteri megbízott, akinek hatásköre kezdetben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területére terjedt ki. Személyzete pedig a minisztériumból kirendelt, valamint külső tisztviselőkből állt.²⁹

3.1. A munkácsi–szentmiklósi uradalomtól bérbe vett területek kiosztása a hegyvidéki akció keretén belül

Az Egán vezette hegyvidéki akció 1897 és 1901 közötti működése során három fő területen fejtette ki leginkább tevékenységét: a parasztok földbérlethez való juttatása, tenyészállatok kiosztása, hitelszövetkezetek és áruraktárak létesítése.

A szervezőbizottság 1898. március 28-án és április 21-én megállapodott a Schönborn-uradalomtól bérbe vett földek szétosztásának feltételeiről. Ez alapján bizottságokat hoztak létre, melynek tagjai helyi lakosok, lelkészek, uradalmi tisztviselő, és mindegyik élén a miniszteri megbízott állt, illetve helyettesekén a szolvai járási főszolgabíró, Balajthy Mór is felügyelhette a munkát.³⁰

²⁴ KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 18–29.

²⁵ BRAUN 2011. 8.

²⁶ BOTLIK 2000. 84.

²⁷ A hegyvidéki kirendeltség először Szolyva, majd a könnyebb megközelíthetőség miatt Munkács központtal folytatta munkáját.

²⁸ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb 2. l. 1.

²⁹ GÖNCZI 2007: 38.

³⁰ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb 2. l. 2–3.

A díjak megállapításakor a bizottságok arra törekedtek, hogy a földművesek által befizetett többlet fedezze a bérletekkel kapcsolatos egyéb kiadásokat. Eleinte egy év próbaidőre, majd később már tizenegy évre szóltak a szerződések. A bérleti díjat két egyenlő részben, július 15-én és október 1-jén fizették az igénylők. 1900-ban az állam újabb 2 161 holdat vett igénybe a munkácsi uradalomtól.³¹

2. táblázat *A bérletek területe és a bérlők száma 1898–1901 között*

Év	Állambérlet kiterjedése	Földbérletben részesített kiszámlált száma
1898	12 622 hold 192 öl	4 238
1899	12 622 hold 192 öl	4 303
1900	14 782 hold 482 öl	5 839
1901	14 789 hold 26 öl	6 003

Forrás: KAZY JÓZSEF (1904): *Az északkelet-kárpátmenti hegyvidéki népgazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése*. Budapest. 18.

A korabeli sajtó is tudósított arról, hogy Egán Ede 1898. május 11. és 16. között a létrehozott bizottsággal bejárta a bérlet földjeit, akikkel közösen döntött a földek kiadásáról. A bizottsági tagok között több uradalmi dolgozó is volt, mégpedig Nedeczey János országgyűlési képviselő, a munkácsi uradalom jószágkormányzója, Balajthy Mór, a Szolyvai járás főszolgabírája, Hrehus jószágigazgató, Haluktovics Bertalan esperes, Papp József serbóci, Romzsa Nesztor szuszki, Fankovics Antal volóci görögkatolikus lelkész, Hornoch uradalmi főerdőmester és Komlca Zoltán erdőgondnok.³²

A bérlőkkel megkötött szerződésben kötelezték őket a rendszeres trágyázásra, a árvizek elleni védekezésre, a bokrok és cserjék folyamatos irtására, a bérterülethez vezető utak rendben tartására, a legelőkön a vízfolyások tisztántartására. Ezzel a föld minél megfelelőbb megművelését akarták ösztönözni. A földek kiosztása tekintetében a kirendeltség azt tartotta szem előtt, hogy leginkább rászorulóknak jussanak bérlethez. A bérletekkel való visszaélések elkerülésére az akció során minden egyes bérlővel külön szerződést kötöttek.³³

A földosztások célja az volt, hogy mennyiségi és minőségi változást érjenek el, hiszen a ruszinok használatában lévő földterület nagyságának növelése a megélhetésük alapját szélesítette ki. Másrészt az állam által a ruszinokkal kötött bérleti szerződések feltételei szakszerűbb, a természeti viszonyokhoz jobban alkalmazkodó gazdálkodás fejlesztését kívánták elterjeszteni.³⁴

³¹ KAZY 1904. 11.

³² *Budapesti Hírlap* (145. sz.) 1898. május. 26. 9.

³³ KAZY 1904. 11.

³⁴ GOTTFRIED BARNA (1999): A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza. 199.

3.2. Vetőmagkiosztás a hegyvidéki akció során

Szorosan kapcsolódott a földművelés fejlesztéséhez a vetőmagkiosztás. A ruszin parasztságnál bevett gyakorlat volt, hogy a termés tisztított részét inkább a piacra vitte, a rosszabb minőségűvel pedig tovább gazdálkodott, ami a vetőmagvak leromlásához vezetett. Ezen a hegyvidéki kirendeltség jó minőségű vetőmag kedvezményes kiosztásával próbált segíteni, összesen 1000 q magot juttattak el a ruszin földművesekhez, a vételár 30%-ának, a szállítási és kiosztási költségek teljes egészének elengedése mellett.³⁵ A kiosztást a kirendeltség helyi megbízottjai végezték, akik felügyeltek arra is, hogy a vetőmagot rendeltetésszerűen használják fel. Egy-egy kiscgazda búzából 100, tengeriből és zabból 50, lóheremagból 25 kg-nál többet nem kaphatott.³⁶

3. táblázat *Kimutatás a hegyvidéki kirendeltség által kiosztott vetőmagokról 1898 és 1900 között*

Kiosztás éve	<i>búza</i>	<i>rozs</i>	<i>zab</i>	<i>tengeri</i>	<i>burgonya</i>	<i>lóheremag</i>
	kilogramm					
<i>1899 tavasza</i>			29 966		100 000	3 000
<i>1899 ősze</i>	29 966	50 578				
<i>1900 tavasza</i>		5 005	75 968	47 901	257 469	4 622
Összesen	29 966	55 583	105 934	47 901	357 469	7 622

Forrás: KAZY 1904. 34.

3.3. Havasi legeltetés elterjesztése és tenyészállatok kiosztása 1897–1901 között

A gazdákat úgy próbálták motiválni a havasi legelők igénybe vételére, hogy a felhajtott állatok után beszedett díjat ősszel visszafizették nekik. A ruszinok állatállománya ekkorra már rendkívül leromlott és rossz állapotba került, aminek oka a kevés és a rossz legelő mellett a hegyi éghajlatot jól viselő tenyészállatok hiánya volt. Épp ezért a hegyvidéki kirendeltség hosszú lejáratú hitelre megfelelő állatokat osztott ki az igénylők között.³⁷

A tenyészállatokat négyéves részletfizetésre kapták, az első két évben csak a vételár 4%-os kamatát, 2–3%-os biztosítási illetéket fizettek. A tőkét két részletben, a harmadik és a negyedik évben törlesztették, akkor, amikor a marha

³⁵ GOTTFRIED 1999. 200–201.

³⁶ KAZY 1904. 33.

³⁷ GÖNCZI 2007: 41.

már tejelt és borja volt. A tulajdonos a tenyészmarhát hét évig nem adhatta, nem cserélhette el, akkor sem, ha a vételárat már teljes egészében kifizette. Az importált marhától származó borjút eladásra elsősorban a kincstárnak volt köteles felajánlani.³⁸

4. táblázat *Kimutatás a nyári havasi legelőre Bereg megyében felhajtott állatokról*

Felhajtás éve	ökör	tehén	növendék marha	ló	juh	összes	havasi legelő	
	darab						hold	öl
1899	3 908	–	1 073	67	3 129	8 177	5 467	60
1900	5 666	–	–	67	4 873	10 606	5 467	60
1901	4 153	116	1 081	22	2 644	8 016	5 467	60

Forrás: KAZY 1904. 26.

A havasi gazdaságok kialakítása 1898-ban kezdődött meg, melynek során a Beszkidi-, a Volóci- és a Sztoj-havascsoporton rendszeres havasi gazdálkodásba kezdtek (5 467 hold). A fűnövést, a növényfejlődést rendszeres műveléssel igyekeztek előmozdítani. A legelőket a gyomnövényektől, kövektől, hangyabolytól kitisztították, fűvetvetettek, trágyát szórtak és a vizenyős helyeket lecsapolták. Ezt mintegy 300 ezer korona költséggel teremtették meg. Itatóhelyeket, pástortanyákat, istállókat, felhajtó-utakat létesítettek, ugyanakkor meghatározták a legelőkre felhajtható állatok számát.³⁹

A marhatenyésztés mellett kísérletet tettek a lótenyésztés fejlesztésére is. Az állomány javítására lipicai méneket hoztak Szolyvára. A juhászat fellendítését anyajuhok és tenyészkosok kiosztásával kívánták elérni. Ezt főleg azokon a területeken kívánták fejleszteni, ahol a legelőterületek szakadékos, meredek fekvésűek voltak, és más haszonállat tenyésztése nem, vagy alig volt megoldható. 1900-ban próbaképpen 72 anyajuhot és 2 tenyészkost osztottak ki a Szolyvai járás két településén: Alsóvereckén és Rákócziszálláson. Ösztönözték a méhészkedés terjedését is, a lelkészek, tanítók, kispapok részére ingyen biztosítottak méhészeti eszközöket.⁴⁰

³⁸ Uo. 41–42.

³⁹ OROSZI SÁNDOR: A magyar kormány havasgazdálkodási programjának gazdaságpolitikai háttere (1898–1918). *Agrártörténet Szemle*, 1989. 1–4. sz. 29.

⁴⁰ Uo. 49.

3.4. Hitelszövetkezetek létrejötte 1897 és 1901 között a hegyvidéki kirendeltség keretén belül

A hegyvidéki akció legjelentősebb eredményeit a hitel- és a fogyasztási szövetkezetek létrehozásával érték el. Maga Egán is az akció „leghathatósabb eszközének” tekintette. A hitelszövetkezetek alapításával próbáltak lehetőséget teremteni arra, hogy a parasztság meg tudja vásárolni az uradalmi vagy kincstári földekből a számára nélkülözhetetlen legelőterületeket, be tudja szerezni az állattenyésztést biztosító fő jövedelemforrást képező juh- és szarvasmarhákat, illetve a szükséges élelmiszerekhez és a fontosabb háztartási cikkekhez is jó minőségben és elérhető áron jusson hozzá.⁴¹

Az első ilyen hitelszövetkezetek Bereg vármegye Szolyvai járásában, Szolyván és Alsóvereckén jöttek létre, melyek fiókjai 56 községre terjedtek ki. Ezekben a területeken Egán saját maga gyűjtött adatai alapján, 3 129 ingatlannal rendelkező gazda és 1 017 zsellér élt. A miniszteri megbízott személyes körútjai során jelölte ki a hitelszövetkezetek vezetésére alkalmas személyeket, akik elsősorban helyi lelkészekből, tanítókból, erdészekből álltak.⁴²

A szövetkezeteket először 25 évre hozták létre, amelyet a későbbiek függvényében meghosszabbíthattak. Tag lehetett bármely jogilag felnőtt személy, aki az adott szövetkezet területén lakott, és vagyona felett szabadon rendelkezett. Aki azonban korábban törvénysértést követett el vagy uzsorával foglalkozott, nem léphetett be a szövetkezetbe.⁴³

Ahol hitelszövetkezet jött létre, ott áruraktárakat is létesítettek, ami nagy csapást jelentett a helyi kiskereskedőkre, mert azokban 50–60%-kal olcsóbban lehetett hozzájutni azokhoz a közszükségleti cikkekhez, amelyek minősége garantált volt. 1903-ig három áruraktári központot hoztak létre az akció folyamatos bővülésével párhuzamosan: egyet Máramaros megyében, aminek központja Máramarossziget volt és 14 fiókintézettel rendelkezett; egyet Ung megyében Perecseny székhellyel, ahová 10 fiók tartozott; egyet a munkácsi–szentmiklósi uradalom területeit is magába foglaló Bereg megyében, ahol Szolyva központtal 15 fiók működött.⁴⁴ Az áruraktárak miatt a bevételtől elesett boltosok gyakran megfenyegették a hitelszövetkezetek tagjait, néha pedig tettlegességig is fajult a helyzet.⁴⁵

⁴¹ BRAUN 2011. 8–10.

⁴² GÖNCZI ANDREA: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. <http://karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>. (Letöltve: 2017. március 3.)

⁴³ KAZY 1904. 63.

⁴⁴ Uo. 65.

⁴⁵ BRAUN 2011. 19.

5. táblázat *Kimutatás az 1898 és 1901 között létrejött hitelszövetkezetekről*

Alapítás éve	Alapítás helye
1898	Ódávidháza
1899	Beregkisfalus, Dolha, Ilosva
1900	Beregbárdos, Bereznik, Dunkófalva, Felsőverecke, Halmi, Irholec, Kisszolyva, Kökényes, Kőrösmező, Kövesliget, Lipcse, Máramarossziget, Nagybocksó, Nagytarna
1901	Beregkisalmás, Beregrákos, Beregleányfalva, Drágabártfalva, Drugetháza, Fenyvesvölgy, Hársfalva, Hátmeg, Herincse, Huszt, Husztköz, Iza, Lomka, Misztica, Nyéresháza.

Forrás: KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb 53. l. 1–80.

A fentebb említett főbb tevékenységeken kívül a hegyvidéki kirendeltség számos más területen is kifejtette tevékenységét. Egyik kevésbé ismert tevékenység a gazdasági gépek kiosztása volt. Először csak a mintagazdaságok részesültek ebben, de 1899-ben Bereg megye Szolyvai, Felvidéki, és Latorcai járásában 21 község részére kiosztásra került 5 darab szerelőrosta, 14 magtárrosta és 18 konkolyozó gép. Ezekkel kívánták a hegyvidéken élők jobb technikai felszereltségét támogatni.⁴⁶

4. Egán Ede halála és a hegyvidéki akció első négy évének mérlege

A nép között kiosztott kenyérszállatok, az olcsó kölcsönt biztosító hitelszövetkezetek, valamint a közszükségleti cikkek árát leszorító áruraktárak sok ellenséget szereztek Egánnak. Leveleiben gyakran írt arról, hogy megfenyegették, illetve átok alá vették.⁴⁷

A folyamatos támadások ellenére 1900-ra már mutatkozni kezdtek az akció első eredményei, és sikerek mutatkoztak a kivándorlás mértékét illetően is. Dr. Hagara Viktor beregi főispán egy 1900. május 18-án kelt levelében a kirendeltség működési területének bővítését kérte Egántól, mégpedig a megye felvidéki területeire is.⁴⁸

1901. szeptember 20-án Egán Ungvárról indult Munkácsra Rochlitz Nándor királyi főerdész kíséretében. A lázi dombnál leszállt a kocsiról, hogy szokása szerint gyalog átvágjon rajta, ekkor érte máig tisztázatlan körülmények között az

⁴⁶ KAZY 1904. 35.

⁴⁷ BOTLIK JÓZSEF: Egán Ede, a rutén nép oltalmazója. *Honismeret*, 2001. 6. sz. 23–24.

⁴⁸ BRAUN 2007. 305–306.

a lövés, amelybe néhány óra múlva belehalt. A főerdész, aki a kocsinál maradt, csak azt látta, hogy Egán fejjel lefelé zuhan a dombról. A közvetlen helyszíni vizsgálat az öngyilkosságot teljesen kizárta, ennek ellenére a hatóságok hamarosan lezárták az ügyet, balesetnek minősítve azt.⁴⁹

Egán helyét a gazdasági akció vezetésében Kazy József⁵⁰ foglalta el, aki szintén jeles mezőgazdasági szakemberként volt ismert. Kinevezésének idején miniszteri osztálytanácsos volt. Az ő vezetése idején tovább szélesedett a hegyvidéki kirendeltség tevékenysége, tovább bővültek a földbérletek, beindult a tejtermelés és értékesítésének fejlesztése, tovább bővültek az ipari tanfolyamok, a népművelés céljából pedig könyvtárakat is nyitottak.⁵¹

Azonban így sem sikerült beteljesíteni sem a ruszinok gazdasági felemelkedésére, sem pedig a kivándorlásuk megakadályozására irányuló szándékot. A helyi lakosság hozzáállása, mentalitása nem változott meg egyik napról a másikra, és látva, hogy az állam nem hagyja őket éhen halni még inkább nem törődtek a megélhetésükkel.⁵² Az országból való kivándorlásukat sem sikerült megállítani.⁵³

A ruszinok nehéz helyzetével kapcsolatban a szakirodalom többször is megjegyzi, hogy a lakosság részben a Schönborn-uradalom miatt szenvedett földhiánytól. A kutatás alapján azonban elmondható, hogy 1897-ben, amikor Egán került a hegyvidéki kirendeltség élére, elsősorban a legégetőbb problémákkal kellett foglalkoznia. Ilyen volt a nagymértékű földínség és a helyi uzorakölcsönök visszaszorítása. Az akció első négy évének működése tehát főleg erre koncentrált és e téren próbált meg segíteni. Azonban már a program kezdetén nyilvánvalóvá vált, hogy az intézkedések megtérülésére csak hosszú távon számíhattak. Egán tragikus halálának bekövetkeztéig lerakta az ehhez szükséges alapokat, s 1901-ben már láthatóak voltak az első pozitív eredmények is. A miniszteri megbízott halála után Kazy József került a helyére, akinek irányítása alatt a megfelelő alapokkal rendelkezve, a hegyvidéki akció tovább bővítette tevékenységét.

⁴⁹ *Pesti Napló* (261. sz.) 1901. szeptember 22.7.

⁵⁰ Kazy József (1856–1923) Nemesorosziban született. 1883-tól császári és királyi kamarás, a vaskorona rend és a légion d'honneur tisztje, miniszteri osztálytanácsos, a hegyvidéki kirendeltség kormánybiztosa volt 1901-től. 1913-ban Ferenc Józseftől bárói méltóságot kapott. BOROVSKY SAMU (1903): *Magyarország vármegyéi és városai. Bars Vármegye*. Budapest. 537.

⁵¹ LEHOCZKY Tivadar (1907): *Munkács város új monographiája*. Munkács. 325.

⁵² GÖNCZI 2007. 42.

⁵³ MANDRIK IVÁN (1907): *Agrárproblémák Kárpátján a XIX. század végén a XX. század elején*. In Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Nyiregyháza. 52.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області, KTÁL)

1. 772. fond, A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének iratai

Lapok, folyóiratok

1. Bereg
2. Budapesti Hírlap
3. Köztelek
4. Pesti Napló

Szakirodalom

1. BARTHA MIKLÓS (1901): *Kazár földön*. Budapest.
2. BONKÁLÓ SÁNDOR (1996): *A rutének (ruszinok)*. Basel–Budapest.
3. BOTLIK JÓZSEF: Egán Ede, a rutén nép oltalmazója. *Honismeret*, 2001, 6. sz. 17–26.
4. BOTLIK JÓZSEF (2001): *Gát*. Budapest.
5. BOTLIK JÓZSEF (1997): *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest.
6. BOTLIK JÓZSEF (2000): *EgestasSubcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest.
7. BRAUN LÁSZLÓ: Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján. *Acta Hungarica*. Ungvár, 2007. 303–320.
8. BRAUN LÁSZLÓ (2011): *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között*. Ungvár.
9. GOTTFRIED BARNA (1999): *A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897–1901)*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza. 197–204.
10. GÖNCZI ANDREA: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. <http://karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>. (Letöltve: 2017. március 3.)
11. GÖNCZI ANDREA (2007): *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász.
12. KAZY JÓZSEF (1904): *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció 6 évi működésének ismertetése*. Budapest.
13. KEMÉNY G. GÁBOR (1956): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 1892–1900*. II. kötet. Budapest.
14. LEHOCZKY TIVADAR (1907): *Munkács város új monographiája*. Munkács.
15. MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (2002): *Encyclopedia of rusynhistory and culture*. Toronto.
16. MANDRIK IVÁN (1997): *Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén a XX. század elején*. In Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza. 47–57.
17. MAROSI ISTVÁN: *Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspökélete és munkásságának súlypontjai*. http://byzantinohungarica.hu/node/391#_fn15. (Letöltve: 2017. április 15.)
18. MAYER MÁRIA (1977): *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest.
19. MAYER MÁRIA: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. *Történelmi Szemle*, 1971. 1–2. sz. 106–132.

20. OROSZI SÁNDOR: A magyar kormány havasgazdálkodási programjának gazdaságpolitikai háttere (1898–1918). *Agrártörténet Szemle*, 1989. 1–4. sz. 26–53.
21. ROMÁNY PÁL: Tanyavilág és falukutató. Tanyairodalom Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2002. 9. sz. 1187–1195.